

Liturgi og tekster mellem statskirke og folkekirke

Fra 1830'erne til 1890'erne

Af Jens Rasmussen

Indledning

Årene 1839-40 er skelsættende i dansk liturghistorie. Sjællands biskop, J.P. Mynster, udgiver *Udkast til en Alterbog og et Kirke-Ritual for Danmark* tidligt på året 1839¹, som skal afløse det gamle Kirkeritual fra 1685 og den eksisterende forordnede alterbog i udgaven fra 1830. Professor i kirkehistorie C. Th. Engelstoft udgiver sidst på året 1840 en samlet fremstilling om *Liturgiens eller Alterbogens og Kirkerituals Historie i Danmark*, der er ”udarbejdet med stadigt Hensyn til” Mynsters udkast, som titelbladet bemærker. I forordet nævnes, at Engelstoft tillige har taget ”et sammenlignende Hensyn til andre, især lutherske, Liturgier”. Han har haft et par travle arbejdsår, eftersom hans fremstilling er udarbejdet for at ”meddele mine Colleger Resultaterne af hvad jeg havde fundet”.² Engelstofts meddelelser til kollegerne sker med henblik på udarbejdelsen af Det teologiske Fakultets afgivne betænkning om biskop Mynsters udkast. Betænkningen er fra december 1839 og Engelstoft er færdig med at skrive sin liturghistorie i december 1840.³

1. J.P. Mynster: *Udkast til en Alterbog og et Kirke-Ritual for Danmark*, København 1839, indeholder tre dele: I. del: *Forslag til en Forordnet Alterbog for Danmark*. Tilsvarende II. del: *Forslag til et Kirke-Ritual for Danmark*. Ligeledes III. del: *Bemærkninger ved Forslagene til en ny Alterbog og et nyt Kirke-Ritual*.
2. C. Th. Engelstoft: *Liturgiens eller Alterbogens og Kirkerituals Historie i Danmark. Udarbejdet med stadigt Hensyn til det efter allerhøieste Befaling forfattede Udkast til en Alterbog og et Kirkeritual for Danmark*, København 1840.
3. Betænkning af 31. december 1839 fra Det teologiske Fakultet, Københavns Universitet, er kritisk. Den bliver offentliggjort og trykt af C.Th. Engelstoft, C.E. Scharling (udg.) i *Theologisk Tidsskrift*, bd. V, 1. hefte, København 1841. Se endv. betænkningen i Rigsarkivet, Det kgl. danske Kancelli 1800-1848. G.167: Kommissionen til at gennemgå det af Biskop J.P. Mynster udarbejdede Udkast til et nyt Kirkeritual. Ritualkommissionen 1839, 5/4. Indkomne betænkninger (A: Læg 1-19; B: Læg 20-41), læg 31.

P.G. Lindhardt har udtrykt, at Engelstofts ”ypperlige” danske litur-
gihistorie stadig er

... omtrent det eneste vi har. Og det er – dens fortræffelighed til
trods – lidt af en skandale. Ikke blot er forskningen over ældre
liturgihistorie skredet betydeligt frem ... men hele tidsrummet si-
den 1839 er aldrig blevet behandlet i sammenhæng eller med blot
nogenlunde udførlighed.⁴

Kort sagt mangler der en fortsættelse af Engelstofts liturgihistorie, som
slutter i 1840. Et eftersyn i *Register til Kirkehistoriske Samlinger 1849-
2006*⁵ viser, at der under det 19-20. århundrede i rubrikken ”Liturgi-
historie ...” først og fremmest er skrevet artikler om salmebogshistorie.
Ganske vist findes der en del oplysninger i indledningerne (af P.G.
Lindhardt, Chr. Thodberg m.fl.) til betænkningerne fra Kirkeministe-
riets liturgikommission i 1970’erne og 1980’erne, hvoraf afsnittet om
biske- og præstevielsesritualerne er optrykt i *Kirkehistoriske Samlinger*
(P.G. Lindhardt, 1977), og debatten om vielse af fraskilte er behandlet
særsomt i *Dansk teologisk Tidsskrift* (P.G. Lindhardt, nr. 4/1973). Lige-
ledes kan henvises til K.E. Skydsgaards liturgiske oversigt i *Haandbog
i Kristendomskundskab* (bd. VI, 1943), der dog er rimelig tynd, hvad
angår det 19-20. århundrede. Men alt dette ændrer ikke ved, at dansk
liturgihistorie er en mangelvare, og denne artikel kan betragtes som
en præsentation af mulighederne med henblik på det 19. århundredes
liturgihistorie.

Det er dog ikke hensigten i denne korte artikel at løfte den store
opgave med en generel liturgihistorie efter 1840, men derimod at give
inspiration hertil samt et mindre bidrag. Artiklen giver en skildring af
de liturgiske forhold i årene fra 1830’erne til 1890’erne med særlig
fokus på betydningen og virkningshistorien af biskop J.P. Mynsters
Udkast til en Alterbog og et Kirke-Ritual fra 1839. I den forbindelse
spiller udarbejdelsen af kirkeårets 2. tekstrække, autoriseret og god-
kendt i 1885, en særlig rolle.

2. tekstrække udsprang af konventernes debat og forhandlinger i
årene fra 1877 til 1881, hvorefter et færdigt forslag blev sendt til alle
stiftslandemoderne og derfra videre til Det kirkelige Råd, som i 1883
blev nedsat af kultusminister J. Fr. Scavenius. Både liturgifremstillin-

4. P.G. Lindhardt: ”Liturgidebatten 1839-1912”, *Præsteforeningens Blad*, nr. 7, 16. fe-
bruar 1962, s. 126.

5. Ved Christian Larsen: København 2007, s. 64.

gen hos P.G. Lindhardt og hos Henning Nielsen har nævnt Mynsters perikopforslag i hans alterbogsforslag fra 1839, men ingen af disse to sætter Mynsters perikopforslag i forbindelse med udarbejdelsen af det færdige forslag om 2. tekstrække.⁶ Sammenhængen er kort konstateret og registreret i min bog om *J.P. Mynster* (1999).⁷

Enevoldsstatens uniformitetsprincip med hensyn til liturgien får lov til at leve videre efter systemskiftet i 1848-49. Kontinuiteten mellem enevældens statskirke og grundlovsstatens folkekirke lever i det fortsatte kirkestyre, ikke mindst når det gælder liturgien. Der er endvidere en konstant øget religionstolerance mod slutningen af enevælden, som til sidst glider over i religionsfrihed med Grundloven af 1849.⁸ Det betyder, at statens kirkestyre i årene herefter har en åbenhed og lever i vekselvirkning med Folkekirkens egne folk (præstekonventer, stiftslandemoder og biskopper), der ofte "høres" i forbindelse med kirkens forhold. Det drejer sig ikke mindst om kirkens indre anliggender, især liturgien.

Det 19. århundrede var med hensyn til egentlige liturgiske reformer dog en mager tid. Der sker først for alvor noget i 1880'erne og 1890'erne med 2. tekstrække i 1885 og ritualrevisioner i 1890'erne. Med systemskiftet og Grundloven 1848-49 var Folkekirken mest optaget af forholdet mellem kirke og stat og kampen for den religionsfrihed, som Grundloven af 1849 tilsagde, og det både indenfor og udenfor Folkekirken. Den kirkepolitiske strid i kirkeforfatningssagen mellem gejstligheden med biskop H.L. Martensen i spidsen og grundtvigianere, venstrefolk m.fl. dominerede. Den indtrådte stilstand i kirkestyre og lovgivning med den provisoriske tid fra midten af 1870'erne betød, at liturgien og de indre kirkelige forhold igen blev genstand for den kirkelige debat.⁹

6. P.G. Lindhardt: "Liturgidebatten 1839-1912", *Præsteforeningens Blad*, nr. 7, 16. februar, nr. 8, 23. februar, nr. 9, 2. marts, 1962, s. 125-32, 145-52, 170-72. Henning Nielsen: "Rids af 2. Tekstrækkes Tilblivelseshistorie", *Lolland-Falster Stiftsbog* 1985, Maribo 1985, s. 23-40.

7. J. Rasmussen: *J.P. Mynster. Sjællands biskop 1834-1854. Kampen for en rummelig kirke. Forholdet til N.F.S. Grundtvig og Grundloven*, Odense 1999, s. 162-68, 278-80.

8. J. Rasmussen: *Religionstolerance og religionsfrihed. Forudsætninger og Grundloven i 1849*, Odense 2009, s. 18-23, 41f. og note 75, 60f., 115 og note 261, 155-59, 184-86, 187-94, 237-52, 261-63, 270-72.

9. P.G. Lindhardt: "Liturgidebatten 1839-1912", *Præsteforeningens Blad*, nr. 7, 16. februar 1962, s. 128f. J. Rasmussen: *Forholdet mellem kirke og stat i Danmark. Kirkeforfatningsforslagene i sidste halvdel af det 19. århundrede. De kirkepolitiske perspektiver*, Odense 2011, s. 123-31, 163-72, 178f.

Enevældens liturgiordning

Enevælden havde to liturgiske regelsæt. Det drejede sig om Kirkeritualet af 1685 og Alterbogen af 1688. C. Th. Engelstoft kaldte dem ”Lovbøger”. Kirkeritualet af 1685 indeholdt højmesseritual og liturgiske formularer for de kirkelige handlinger (dåb, nadver, vielse, begravelse) samt en del kirkeretslige forskrifter, bl.a. om hvem præsterne ikke måtte begrave, om kirkebøger, om faddere m.m. Heri blev der ikke optaget senere ændringer. Kirkeritualet havde en forgænger i *Kirkeordinansen 1537/39*.¹⁰ I det hele taget var Kirkeritualet en lovbog for præstens embedsførelse.¹¹ Det gjaldt f.eks. prædikenens indhold, der ikke måtte være politiserende¹²: Præsterne skal

i sær entholde sig fra at føre noget frem, som deris Tilhørere ikke vedkommer, eller noget, som angaar Kongens Regering, Stats-Sager, Kongl. Ordinancer og Befalinger, eller dislige, videre end til at formane Tilhørerne til allerunderdanigste Lydighed mod deris Konge og hans Bud og Befalinger.¹³

Kirkeritualet var stadig gældende efter 1849. Der var således kontinuitet, for enevældens gamle Kirkeritual gled i 1849 lige over i den nye tid. Dette blev af mange præster opfattet som en spændetrøje, og der var en bred interesse både hos konservative præster og hos grundtvigske præster for en revision af enevældens Kirkeritual. Kravet blev klart fremsat, da regeringen i 1868 nedsatte en kirkekommission med det formål at udarbejde en kirkeforfatning (jf. 1849-grundloven, § 80; nuværende § 67).¹⁴ Kommissionsmedlemmet, sognepræst, dr. theol. H.C. Rørdam, Hammer og Lundby, indbragte i Kirkekommissionen

10. *Kirkeordinansen 1537/39* (udg. af Martin Schwarz Lausten), København 1989.

11. C. Th. Engelstoft: *Alterbogens og Kirkeritualets Historie i Danmark*, 1840, s. 1-8.

12. Kirkeministeriet har i skrivelse af 3. oktober 1950 udtalt, at Kirkeritualets regler, set i forbindelse med præsters prædikener om politiske forhold, ”kun vil kunne betragtes som værende i kraft med de modifikationer, der følger af den ændrede politiske ordning og borgernes deraf følgende ændrede retsstilling”. Se Preben Espersen: *Kirkeret. Almindelig del. 2. reviderede og forøgede udgave*, København 1999, s. 75.

13. *Ny udgave af Danmarks og Norges Kirkeritual*, udgivet af Andreas Krogh, København 1855, s. 12. Denne udgave er valgt til denne artikel, da den tidsmæssigt hører til begivenhederne i det 19. århundrede. Jf. andre udgaver: *Danmarks og Norges Kirkeritual af 1685*, udgivet af Sv. Borregaard, København, 1953; *Danmarks og Norges Kirke-Ritual 1685-1985*, udgivet af Udvalget for Konvent for Kirke og Teologi, 1985.

14. J. Rasmussen: *Forholdet mellem kirke og stat i Danmark. Kirkeforfatningsforslagene*, 2011, s. 148-62.

et forslag til en revision af Kirkeritualet, som blev begrundet med, dels at senere anordninger havde ophævet eller ændret Kirkeritualets bestemmelser, dels at senere ”Vedtægter og Sædvaner have gjort Brud på Ritualets Forskrifter”, og dels at ”Tidsforhold og nye kirkelige Forhold” nu måtte drages ind under den folkekirkelige liturgiske ordning. Forslaget fik tilslutning fra hele kommissionen, hvor bl.a. biskop H.L. Martensen, professor H.N. Clausen og professor J.N. Madvig havde sæde.¹⁵ Sidstnævnte udtrykte betænkelighed, idet Kultusministeriet ikke kunne gennemføre en ritualrevision administrativt. Der skulle en beslutning til fra ”et kirkeligt Organ”, som principielt skulle behandle ”Sager af reen kirkelig Beskaffenhed”, dvs. kirkens indre anliggender, hvortil liturgi hørte. Denne sag måtte således ifølge Madvig støtte ”Begjæringen om at faae en Kirkeforfatning”. Der kom imidlertid ikke nogen kirkeforfatning til trods for kommissionens færdige forslag.¹⁶

Der var efterhånden kommet flere nye regler (love, anordninger m.m.) med hensyn til præstens embedsførelse og den folkekirkelige liturgiske ordning. Disse fandt deres plads, idet Kirkeritualet blot på de enkelte punkter efterhånden blev sat ud af kraft og erstattet af nye regler, som præstene kunne finde i det 19. århundredes forskellige udgaver af kirkeretten.¹⁷ Rørdams ønske om én samlet rituel kirkelovbog – som også C. Th. Engelstoft i sin liturghistorie gav udtryk for, og som skulle gælde for hele Folkekirken – blev ikke indfriet.¹⁸

Kirkeritualet blev genoptrykt i 1761 og igen i 1856. Der var i første halvdel af det 19. århundrede et behov for en trykt udgave, eftersom det gamle Kirkeritual havde været udsolgt i mange år. Mynster omtalte dette problem overfor Frederik VI, da han i 1834 var i audiens angående en revision af Kirkeritual og alterbog.¹⁹

Kirkeritualet fra 1685 hører sammen med ritualbøgerne fra 1895 og 1912, indeholdende ritualrevision af nadver, dåb og vielse, til de vigtig-

15. *Betænkning afgiven til Ministeriet for Kirke og Underviisningsvæsenet af den ved Allerhøieste Resolution af 18de Juni 1868 til Overveielse af de kirkelige Forhold nedsatte Kommission*, København 1870, Folketingets Bibliotek, s. 134f.

16. *Beretning om Forhandlingerne i den ved Allerhøieste Resolution af 18de Juni 1868 til Overveielse af de kirkelige Forhold nedsatte Kommission*, København 1870, Folketingets Bibliotek, s. 181, 232f. (Madvig), 553-55 (afsluttende tredje behandling af forslaget om en revision af Kirkeritualet: ”Vedtoges uden Afstemning”).

17. J.L.A. Kolderup-Rosenvinge: *Grundrids af den danske Kirkeret*, første udgave, København 1838; anden udgave (red. af C. Th. Engelstoft), København 1851. H. Matzen og Johs. Timm: *Haandbog i den danske Kirkeret*, København 1891.

18. C. Th. Engelstoft: *Alterbogens og Kirkeritualets Historie i Danmark*, 1840, s. 6.

19. *Ny udgave af Danmarks og Norges Kirkeritual*, 1855, Fortale. J. Rasmussen: *J.P. Mynster*, 1999, s. 149.

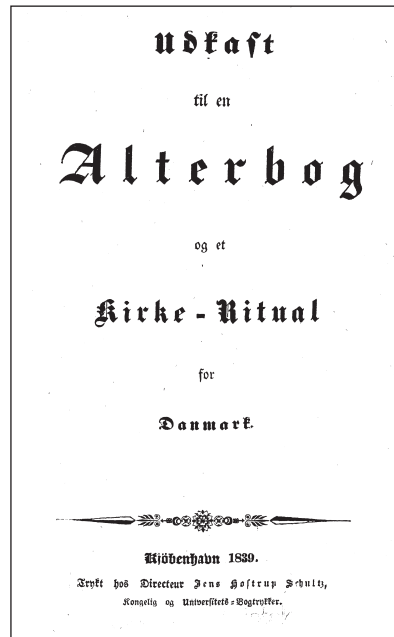
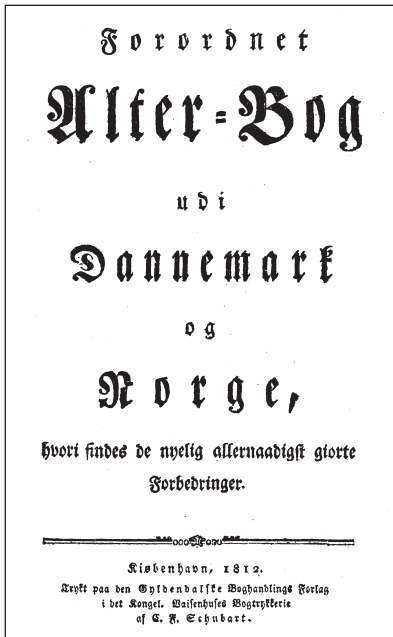
ste forudsætninger for både ”Vejledning ... med autoriserede Ritualer” fra 1949 (1955) og den nuværende ”Ritualbog”. Den er fra 1992, og indeholder autoriserede ritualer fra 1987 (bl.a. præste- og bispevielse; revideret 1992), fra 1991 (konfirmation) og fra 1992 (gudstjeneste med nadver, endvidere dåb og vielse); dertil kommer vejledninger (f.eks. begravelse).

Den eksisterende alterbog fra 1688, udarbejdet af biskop Hans Bagger, indeholdt løbende ændringer, og f.eks. 1830-udgaven²⁰ indeholdt optagne tillæg eller forandringer af Kirkeritualet af 1685 som følge af kongens anordninger, der var givet siden 1685. Alterbogen var langt fra alene en tekstbog, men indeholdt med andre ord de nye tiltag i 16-1700-tallet vedrørende Bededag (1686), konfirmation (1736), helligdage (1770) og dåbsritual (1783, afskaffelse af eksorcismen²¹). Heri var også udspecificeret de liturgiske formler, som kun med begyndelsesordene antydes i Kirkeritualet, f.eks. i nadverens ritualfremstilling. Det skyldtes, at alterbogen var langt ældre end Kirkeritualet, og gik tilbage til Peder Palladius’ alterbog fra 1556. Derfor var det ikke nødvendigt at opskrive ritualet fuldt og helt i det langt yngre Kirkeritual fra 1685. Under enevælden blev alterbogen således betragtet som en selvstændig rituel lovbog ved siden af Kirkeritualet.

Baggers alterbog blev hyppigere genoptrykt (sidste gang i 1901) end Kirkeritualet og således tilpasset ændringer i den liturgiske lovgivning og de ændrede bibeloversættelser. Hvad det sidste angik, drejede det sig om en sproglige revision af Ny Testamente i 1819, som holdt lige frem til nyoversættelsen i 1907. Det fremgik af titelbladet på 1. udgaven af Ny Testamente, 1819, at Frederik VI havde befalet ”en ny dansk Oversættelse”, og at den var foretaget af en nedsat kommission i årene 1815-1819. Den bestod bl.a. af biskop Fr. Münter, prof. P.E. Müller, prof. Jens Møller, prof. P.O. Brøndsted og pastor J.P. Mynster (sekretær). Denne oversættelse fra 1819 var det tekstlige grundlag, som første gang blev anvendt i den *Forordnede Alter-Bog* fra 1830. Dette

20. *Forordnet Alter-Bog for Danmark*, København 1830.

21. *Ny udgave af Danmarks og Norges Kirkeritual*, 1855, s. 31-37 (jf. *Danmarks og Norges Kirke-Ritual 1685-1985*, 1985, s. 27-31). Ændringerne i dåbsritualet set i forhold til Kirkeritualet kan ses i *Forordnet Alter-Bog for Danmark*, 1830, s. 242-48: Indledningen bl.a. med ”Far her ud du ureene Aand og giv den Hellig Aand rom” og syndflodsbønnen samt inde i ritualet ”Jeg besvær dig du ureene Aand ...” droppes og erstattes med biskop Balles indledende dåbstale om arvesynden (”Kiære Christne ...”) samt korstegning, der er flyttet set i forhold til Kirkeritualet. Jf. *Dåb og brudevielse, Betænkning afgivet af Kirkeministeriets liturgiske kommission*, med indledning af Chr. Thodberg, nr. 973, København 1983, s. 24f. Jf. Chr. Thodberg, *En glemt dimension i Grundtvigs salmer – bundetheden til dåbsritualet*, København 1969.

Den forordnede Alterbog blev etableret i den tidlige enevælde af Sjællands biskop Hans Bagger i 1688. Med tilføjelser og ændringer (bededag, konfirmation, helligdage og dåbsritual) var den stadig i kraft, da J.P. Mynster fremlagde sit forslag til en ny alterbog i 1839. Det eksemplar af Alterbogen, hvis titelblad her vises, er Mynsters eget eksemplar fra P. Severinsens salmebogssamling, Aarhus Universitet.

J.P. Mynsters forslag til en ny alterbog fra 1839. Det her viste eksemplar har tilhørt Sjællands biskop P. Madsen. Det teologiske Fakultets Bibliotek, Aarhus Universitet.

tekstgrundlag blev også anvendt i de senere udgaver af alterbogen i det 19. århundrede.²²

C. Th. Engelstoft håbede på i sin liturghihistorie fra 1840, at Mynsters samlede ritualrevidering i 1839 ville betyde, at de to eksisterende liturgiske lovebøger blev lagt sammen til én rituel lovebog. Det blev de nu

22. P.G. Lindhardt: "Liturgidebatten 1839-1912", *Præsteforeningens Blad*, nr. 8, 23. februar, 1962, s. 146. J. Rasmussen: *J.P. Mynster*, 1999, s. 62. Et grundtvigsk forsøg på at sparke liv i alterbogsdebatten kom få år senere med P.A. Fengers *Forslag til en paany gennemseet Alter-Bog som kunde blive tilladt til Brug i den danske Folkekirke*, København 1874. Fengers alterbog drejede sig især om nye kollekter, vielsen og de to kirkelige sakramenter: dåb og nadver, der var vigtige led i den grundtvigske gudstjeneste, der udfoldede sig i lyset af Grundtvigs kirkelige anskuelse (1825).

ikke. Engelstoft mente følgende om dobbeltheden i den rituelle kirke-
lov med de to lovbøger:

Den rituelle Kirkelovs Revision, kunde ... med Lethed ophæve Dob-
beltheden i denne og gjøre den danske Kirke conform med andre
Kirker ved at optage Alt i Ritualet, hvorved Formularerne, der nu
udgjøre en Deel af Alterbogen, kunde træde i den naturlige Forbin-
delse med Forskrivterne for Handlingerne til at give et anskueligere
Billede af vor hele Cultus. Alterbogen vilde da blive et Supplement
til Ritualet i Henseende til Texter ... Collecter og Kirkebønner, men
et Uddrag eller Aftryk i Henseende til Formularerne.²³

Det er præcist sådan det foregår i det 20. århundredes ritualbog, inde-
holdende forskrifter, kirkelige handlinger m.m., og alterbog, forstået
som en tekstbog (tillagt et "Aftryk" af højmesseordningen). Allerede
Det kirkelige Udvalg, som sidder fra 1928-40 bl.a. med henblik på at
give et kirkeforfatningsforslag, kommer med forslag om, at der bør
udgives en ritualbog med alle autoriserede ritualer og forskrifter. Det
bliver opfyldt med biskoppernes "Vejledning" i 1949 (1955) og senere
med deres "Ritualbog" i 1992. I det 19. århundrede må man dog endnu
forholde sig til enevældens to uensartede liturgiske regelsæt. Formelt
danner Kirkeritualet af 1685 og Danske Lov af 1683 med senere li-
turgiske justeringer og ændringer, givet i reviderede alterbogsudgaver,
retsgrundlaget for liturgien lige frem til nutiden.²⁴

Mynsters Udkast til en Alterbog og et Kirke-Ritual for Danmark, 1839

Mynsters udkast fra 1839, som regeringen havde bedt ham om at skrive
på baggrund af biskoppernes og gejstlighedens betænkninger, blev af
mange anset for moderat og udpræget evangelisk. Det fremgik blandt
andet af reaktionerne på hans forslag til supplerende prædikentekster.
Her fik han ros og støtte af bispekolleger og præster. Derimod var sam-
menstødet mellem Grundtvig og Mynter voldsomt i forbindelse med
Mynsters revisionsforslag.²⁵

Grundtvig protesterede i skriftet *Frisprog mod H.H. Hr. Biskop
Mynsters Forslag* (1839).²⁶ Utilfredsheden gjaldt især Mynsters dåbs-

23. C. Th. Engelstoft: *Alterbogens og Kirkeritualets Historie*, 1840, s. 6.

24. Preben Espersen: *Kirkeret. Almindelig del*, 1999, s. 75-78.

25. *Udkast til en Alterbog og et Kirke-Ritual for Danmark*, 1839, I. s. 68-74, 82f., 85-88,
89f.; II. s. 8f., 23-26, 57-59, 67-73, 79-84.

26. N.F.S. Grundtvigs *Udvalgte Skrifter*, udgivet af H. Begtrup, "Frisprog mod H.H. Hr.

ritualforslag, hvor han havde udeladt alle dåbsformularens spørgsmål på barnets vegne med undtagelse af det sidste: "Vil du døbes på denne Tro?" For Grundtvig kunne denne ændring godt accepteres, hvis det samtidig fortsat var tilladt at anvende det reviderede dåbsrituals formular fra 1783. Der skulle som forudsætning for en ritualrevision være valgfrihed mellem to formularer, hvilket også den liberale professor H.N. Clausen gik ind for. Dette gjaldt for Grundtvig også med hensyn til formularen (proklamationen, dvs. erklæringen af ægteskabet) i Mynsters vielsesritual for fraskilte, som han ikke brød sig om. Med "dobbelte Formularer" kunne der blive plads for både de gammeldags-troende grundtvigianere og vakte, ligesom de "moderne" teologer og gejstlige med H.N. Clausen i spidsen kunne finde deres valg. Men Mynster havde gået imod dette ønske om "dobbelte Formularer", og i sit ritualforslag fulgt enevældens krav om uniformitet, hvorved der kun var én liturgisk mulighed. Dette førte til Grundtvigs voldsomme protest imod hele Mynsters ritualudkast, især dåbsformularen, som med udeladelsen af spørgsmålene på barnets vegne, ikke kunne betragtes som en dåbspagt mellem Gud og barn.

Senere i 1841 fulgte H.N. Clausens offentlige protest over den manglende ritualfrihed for præster. Mynsters udkast blev i 1840-41 underkastet en nedsat ritualkommissions ritualrevision, der i store linjer fulgte Mynsters forslag. Mynster var formand for kommissionen, der var nedsat ifølge kgl. resolution af 5. april 1839, og han accepterede at bevare den gamle spørgeform i dåbsformularen for at imødekomme Grundtvig og hans fløj af tilhængere. Men dermed protesterede H.N. Clausens fløj i 1841. Clausen, der havde sæde i ritualkommissionen, var stærkt utilfreds med ritualkommissionens imødekommenhed overfor de grundtvigske synspunkter og over ritualrevisionens uniformitetsprincip og ønskede i alle dele af en ny ritualbog en delvis valgfrihed for præster. Clausen gjorde rede for ritualrevisionens manglende præstefrihed i et protestskrift, *Under hvilken Form maa den reviderede Liturgie ønskes indført i vore Menigheder og anvendt i vore Kirker?*²⁷

Grundtvigs protest i *Frisprog* fra 1839 tegnede sig mere klart i dåbssynet end i forbindelse med Mynsters tekstforslag i udkastet til alterbogen. Mynster regnede en revision af prædikenteksterne for me-

Biskop Mynsters Forslag", s. 209-98, især s. 226-31, 253-55, bd. VIII, København 1909. K. Baagø, *Magister Jacob Christian Lindberg*, København 1958, s. 319 ff.

27. H.N. Clausen: *Under hvilken Form maa den reviderede Liturgie ønskes indført i vore Menigheder og anvendt i vore Kirker? Spørgsmaal og Svar til nærmere Overveielse*, København 1841, s. 14-24. J. P. Mynster, 1999, s. 153-61, 169-72.

get vigtig. Han havde her lyttet til de mange ønsker fra præsterne i sit stift.

Mynster havde med hensyn til tekstvalg ved gudstjenesten ønsket større valgmuligheder både for præst og for lægfolket i menigheden. Dette forslag var fra hans side tænkt som et supplement til de eksisterende to gamle tekstsamlinger bestående af henholdsvis episteltekster og evangelietekster. I hans ”Tredje Text til Prædiken” var episteltekster og evangelietekster blandet sammen (jf. skema nedenfor). Han forestillede sig, at der i to kirkeår skulle veksles mellem de to gamle tekstsamlinger. Således 1. s. i advent evangelium, 2. s. i advent epistel og så fremdeles i det første år, og det næste år skulle der startes med epistel 1. s. i advent, herefter evangelium 2. s. i advent osv. Det tredje år skulle præsterne blot følge hans tekstforslag med dets vekslen mellem evangelium og epistel. Der var altså tale om en treårig periode med vekslende prædikentekster, både evangelietekster og episteltekster.

Mynsters alterbogsforslag, der således kom med nye tekster som supplement til de to ældre anvendte prædikentekstsamlinger, blev kritiseret af Grundtvig i *Frisprog*, bl.a. fordi der i benyttelsen af alle tre prædikentekster ikke var tilstrækkelig frihed for præsten.²⁸

Mynster svarede sine kritikere året efter i skriftet *Oplysninger angaaende Udkastet til en Alterbog og et Kirke-Ritual* (1840). Åbent skrev Mynster, at hvis ”de fleste Præster skulle ønske” det, kunne han sagtens – som Grundtvig ville det – gå ind for et frit tekstvalg hver søndag mellem de tre prædikentekster. Præsterne skulle ifølge Mynster have mulighed for ”hver Søn- og Helligdag at have frit Valg mellem de tre Texter”. Mynster ville vise, at han på dette punkt ikke ville fastholde kirken i uniformitetens spændetrøje.²⁹

Principielt var Grundtvig åben overfor tre prædikentekster til hver søndag, for som han skrev i *Frisprog*: ”En ny Række af Bibelske Texter kan jo dog aldrig skade!”³⁰ Grundtvig så dog helst, at der blev en opdeling i henholdsvis en historisk, en dogmatisk og en moralsk række tekster.³¹ Det afviste Mynster herefter i *Oplysninger*:

28. N.F.S. Grundtvigs *Udvalgte Skrifter*, ”Frisprog mod H.H. Hr. Biskop Mynsters Forslag”, bd. VIII, 1909, s. 257-70, især s. 269f.

29. J.P. Mynster: *Oplysninger*, 1840, trykt i J.P. Mynster: *Blandede Skrifter*, 1852ff., bd. 1, s. 382.

30. N.F.S. Grundtvigs *Udvalgte Skrifter*, ”Frisprog mod H.H. Hr. Biskop Mynsters Forslag”, bd. VIII, 1909, s. 263.

31. N.F.S. Grundtvigs *Udvalgte Skrifter*, ”Frisprog mod H.H. Hr. Biskop Mynsters Forslag”, bd. VIII, 1909, s. 262-68.

Men naar man nu vil have de historiske Texter strengere afsondrede fra de dogmatiske og moralske, da vil man formodentlig, at vi i een Tiid af Aaret skulle prædike Dogmatik, i en anden Moral, og atter i en Tiid prædike Historie uden at gaae ind i det Dogmatiske og Moralske! Skulde da endnu Texterne ordnes systematisk, saa at vi fik visse Søndage til at prædike over enhver Læresætning, da vare vistnok 'de aandelige Baand giorte strammere, end de hidtil vare' [citat fra Grundtvigs *Frisprog*], ja saa stramme, at ingen Prædicant kunde bevæge sig frit; thi en Prædikestoel er intet Katheder.³²

Mynster angreb Grundtvigs alt for pædagogiske tilrettelæggelse i løbet af et kirkeår med tre nøje afstemte og definerede mulige prædikentekster.

Denne tendens hos Grundtvig viste sig endvidere, da han var fri prædikant ved Frederikskirken i 1832-33, hvor han udarbejdede en plan over brugelige prædikentekster, der næsten svarede til H.N. Clausens prædikentekstforslag, trykt i hans afhandling om katolicismens og protestantismens kirkeforfatning fra 1825.³³ 1. s. i advent startede med Bebudelsen af Johannes Døberens fødsel og 2. s. i advent fulgte Bebudelsen af Frelserens fødsel osv.; herefter gik Grundtvig netop "historisk" frem med Jesu barndomshistorie.³⁴ Men Mynster kunne heller ikke sige sig fri for en pædagogisk tilrettelæggelse. Han ville i sit alterbogsforslag fra 1839 f.eks. flytte Mariæ Bebudelsesteksten til 1. s. i adv. (jf. skema nedenfor).

Mynster fik bred støtte fra biskopperne og præstestanden (især tydeligt i Sjællands Stift). Det er blevet undersøgt i min bog om *J.P. Mynster* (1999). Støtten gjaldt både Mynsters ritualforslag – ikke mindst hans dåbsformular (med kun ét spørgsmål til barnet) – og hans alterbogsforslag med en ny tredje tekst.

En oversigt over brugen af alterbogens prædikentekster

Alterbogens prædikentekster – "de forordnede Texter" – var allerede befalet i Danske Lov af 1683 (2-4-6). Epistelteksterne blev anvendt ved aftensangsgudstjeneste eller froprædiken, mens evangelieteksterne

32. J.P. Mynster: *Blandede Skrifter*, 1852ff., bd. 1, s. 380f. *N.F.S. Grundtvigs Udvalgte Skrifter*, "Frisprog mod H.H. Hr. Biskop Mynsters Forslag", bd. VIII, 1909, s. 264.

33. H.N. Clausen: *Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus*, København 1825, s. 828-32.

34. *N.F.S. Grundtvigs Udvalgte Skrifter*, "Frisprog mod H.H. Hr. Biskop Mynsters Forslag", bd. VIII, 1909, s. 262, 266f. J.P. Mynster: *Blandede Skrifter*, 1852ff., bd. 1, s. 380f. Jf. Henning Nielsen: *Lolland-Falsters Stiftsbog 1985*, s. 26f.

anvendtes som prædikentekst til højmesse. Teksterne stod at læse i alterbogen fra 1688 og senere udgaver. Efterhånden opstod der lokalt lidt mere frihed, for med reskript af 7. december 1787 kunne præsterne på landet i Sjællands Stift skiftevis ved højmassen prædike et år over epistelteksterne, og et år over evangelieteksterne. I Ribe stift kunne en præst ifølge cancelliskrivelse af 20. marts 1813 frit vælge mellem epistel- og evangelietekst.

Benyttelsen af prædikenteksterne i alterbogen var fortsat genstand for diskussion i 1800-tallet. Biskop Mynsters udkast fra 1839, herunder hans alterbogsforslag med nye prædikentekster, blev ikke gennemført af nogen siddende regering. Men fortsat blev der taget udgangspunkt i hans tekstforslag i den liturgiske debat. Det skete ikke mindst i den nedsatte Kirkekommission i december 1853, som bl.a. ud fra Grundloven af 1849 overvejede en indfrielse af løfteparagraffen om en kirkeforfatning (§ 80; nuværende § 67). Sæde i denne kommission havde bl.a. biskopperne J.P. Mynster (død januar 1854), G.P. Brammer og C. Th. Engelstoft, ligeledes professorerne H.L. Martensen (biskop i 1854), H.N. Clausen (efterfølger Mynster som formand), C.C. Hall og J.N. Madvig, samt de grundtvigske præster H.C. Rørdam og J.F. Fenger.

Kirkekommissionen indsendte i enighed til Kultusministeriet et "Andragende i Perikopesagen" af 6. april 1854 med ønsket om friere tekstvalg. Kommissionen fremhævede som vejen frem tekstforslaget fra 1839 i biskop J.P. Mynsters udkast til en ny alterbog, der "hidindtil ikke har faaet Lovskraft". Samtidig mente kommissionen, at man ikke kunne gå så vidt med Mynsters tekstforslag, før en kirkeforfatning var indført, hvilket man ventede ville ske:

At andrage herpaa, i det mindste med Hensyn til den nye, i det Hele saare heldigt udvalgte, Textsamling, ansee vi ikke betimeligt, da et saadant Skridt maatte føre til en omfattende Ritualrevision, der maa være forbeholdt en Tid, hvori en ny Kirkeforfatning er trådt i Kraft.³⁵

Mynsters udkast måtte inddrages, når en kirkeforfatning var gennemført. Kommissionen mente med andre ord, at en ritualrevision hørte til kirkens indre anliggende (dvs. liturgi, kirkelære, disciplin m.m.). Derfor skulle en sådan revision først behandles, når kirken havde fået

35. *Betænkninger og Andragender indgivne til Kirke-Ministeriet af den i Aaret 1854 al-lerhøist nedsatte Commission for at tage under Overveielse, hvilke forandringer i Landets Love og Foranstaltninger der kunne findes tjenlige til at befæste Folkekirken m.m.*, København 1854, s. 55.

sin egen kirkeforfatning. Kommissionen kædede således kirkens selvbestemmelse sammen med en ritualfornyelse. Denne sammenkædning dukker også op i vor egen tids debat.³⁶

Alt i alt ville Kirkekommissionen i 1854 indtil videre nøjes med, at Kultusministeriet gav biskopperne bemyndigelse til at tillade præsterne at prædike over epistelteksterne ("derunder de saakaldte Lectier indbefattede"), ikke alene som hidtil ved aftensangsgudstjeneste eller froprædiken, men nu også ved højmesse.

Kommissionens begrundelse for et friere tekstvalg lå i forudsætningerne med ovennævnte reskript af 7. december 1787 og cancelliskrivelse af 20. marts 1813. Ligeledes fremhævede kommissionen, at man ønskede at komme bort fra den eksisterende "Perikopetvang" med de forordnede prædikentekster i den autoriserede alterbog. Præsterne ønskede flere muligheder for prædikentekster, således at Bibelens mange tekster blev bedre præsenteret for menigheden. Ønsket var af kommissionen især begrundet med, at præsternes friere brug af Bibelens tekster var nødvendig, fordi "Religionsfrihed er given i Danmark". Derved måtte præsterne "mere end forhen have deres Opmærksomhed henvendt paa at modarbeide Kjetterier." Her tænkte ikke mindst på mormonerne og baptisterne mission blandt Folkekirkens medlemmer, som blev opfattet som særlig intens i 1850'erne og var udtryk for "Kjetterier".³⁷

Kommissionens andragende fra april 1854 indeholdt til slut en indstilling til Kultusministeriet. Fra denne indstilling kan følgende nævnes:

Den Myndighed, som tidligere er given eet Stifts Biskop, og den Frihed i Valg af Prædiketexter, som har været tilstaaet adskillige Geistlige, udvides saaledes, at alle Landets Biskopper bemyndiges til, efter at have indhentet Vedkommendes Betænkninger, at meddele Præsterne Tilladelse til i en vis Tid at prædike over Epistelpericoperne eller andre Texter eller Dele af det Nye Testamente eller Luthers lille Katekismus; dog at denne Tilladelse ikke gives for de Søndages Vedkommende, på hvilke der i Fasten maa prædikes over Lidelseshistorien.³⁸

36. J. Rasmussen: *Forholdet mellem kirke og stat i Danmark. Kirkeforfatningsforslagene*, 2011, s. 85-95.

37. *Betænkninger og Andragender indgivne til Kirke-Ministeriet af den i Aaret 1854 alderhøist nedsatte Commission*, 1854, s. 54-58. J. Rasmussen: *Religionstolerance og religionsfrihed*, 2009, s. 252-60. J. Rasmussen: *Forholdet mellem kirke og stat i Danmark. Kirkeforfatningsforslagene*, 2011, s. 95-102.

38. *Betænkninger og Andragender indgivne til Kirke-Ministeriet af den i Aaret 1854 al-*

Med klar henvisning til Kirkekommissionens indsendte andragende om flere prædikentekster blev det af Kultusministeriet (og kongen) bestemt i kgl. resolution af 10. maj 1854 og efterfølgende bekendtgørelse af 18. maj 1854, at biskopperne over hele landet kunne give dispensation fra gældende regler, således at præsten i en periode frit kunne prædike over Luthers katekismus, andre nytestamentlige tekster end de autoriserede i alterbogen eller kunne vekselvis det ene år/i en periode prædike over de gamle episteltekster og det næste år/i en periode over de gamle evangelietekster. I *Haandbog i den danske Kirkeret* (1891) blev der i beskrivelsen af denne sammenhæng henvist til biskop Mynsters alterbogsforslag, hvis supplerende nytestamentlige prædikentekster var det kendte og brugte udgangspunkt.³⁹

Alle disse frie muligheder blev indskrænket med den (nuværende) 2. tekstrække, indført ved kgl. resolution af 28. januar 1885. Herefter skulle der alene prædikes over evangelieteksten og ikke som hidtil også over epistelteksten. Sidstnævnte var herefter kun messetekst i gudstjenesten. De gamle episteltekster og evangelietekster (jf. alterbogen, 1688 og senere udgaver) blev herefter slået sammen til 1. tekstrække.

2. tekstrække af 1885

Der var tale om et kort forløb hen imod beslutningen om at indføre en ny tekstrække.⁴⁰ Hvor man tidligere havde talt om variation med op til tre prædikentekster til hver søndag (epistler og evangelier), ønskede man nu til hver søndag en messetekst (epistler) og en prædikentekst (evangelier), som tilsammen skulle udgøre en tekstrække.

Initiativet udgik fra præstestanden. Det startede med Johs. Clausen (søn af H.N. Clausen) i slutningen af 1870'erne, da han var sognepræst i Horsens og formand for det sydøstjyske præstekonvent (fra 1884 biskop i Århus). Han havde taget biskop H.L. Martensens ønske til sig. Denne havde i 1875 i sin prædikensamling skrevet, at "det engang maatte kunne forundes den danske Kirke at faa en dobbelt Aargang af *Texter*".⁴¹

lerhøist nedsatte Commission, 1854, s. 57f.

39. *Kongelige Rescripter og Resolutioner, Love og Expeditioner Geistligheden i Danmark vedkommende*, udg. af C.F. Schwartzkopf, Ny Række, Femte bind, København 1860, For årene 1854 og 1855, s. 79. H. Matzen og Johs. Timm, *Haandbog i den danske Kirkeret*, 1891, s. 411-14. Se endv. J.P. Mynsters gengivelse af reglerne: *Oplysninger angaaende Udkastet til en Alterbog og et Kirke-Ritual*, København 1840, trykt i J.P. Mynster: *Blandede Skrifter*, København 1852ff., bd. 1, s. 381f.

40. Henning Nielsen: *Lolland-Falsters Stiftsbog 1985*, s. 28-40.

41. Johs. Clausen: *Om Brugen af Guds Ord ved Gudstjenesten*, København 1878, s. 42. Endv. H.L. Martensen: *Prædikener paa alle Søn- og Helligdage i Aaret, forhen trykte*

Johs. Clausen skrev efter drøftelse i det sydøstjyske konvent en henvendelse til Roskilde Præstekonvent, der blev læst op på dette konvents sommermøde i juli 1877. Der blev nedsat en arbejdsgruppe bestående af konventets formand provst F.V. Andersen, Ringsted, domprovst Ludvig J.M. Gude, Roskilde og stiftsprovst C. Rothe, Vor Frue i København.

Deres udvalgsarbejde, der blev præsenteret på Roskilde-konventets novembermøde i 1877, mundede ud i, at der med Andersen og Gude var flertal for at undvære en ny tekstrække – nye tekster ville virke fremmedgørende for menigheden. Derimod kunne Rothe, der var formand for Københavns gejstlige Konvent, berette, at de københavnske præster var for en ny tekstrække (18 ud af 21).

Johs. Clausen udgav i 1878 bogen *Om Brugen af Guds Ord ved Gudstjenesten*. Han støttede tanken om en ny tekstrække:

For *Prædikanten* som den virkende og *Menigheden* som den modtagende vilde *Gudstjenestens* Berigelse med flere *faste* Evangelie- og Epistelrækker blive til ikke mindre Vederkvælgelse ... Det ligger i den offentlige Gudstjenestes Natur, at der gives et fast Grundlag, anvises en vis Plan, en bestemt Orden, som maa følges. Men Tilføjelsen af to lovordnede Textrækker, saaledes som det fra Advent 1862 har været Tilfældet i den *svenske* Kirke, kunde ikke andet end blive til stor Oplivelse baade for Ordets Forkyndere og Ordets Hørere.⁴²

Clausen forestillede sig – inklusive alterbogens to gamle tekstsamlinger (henholdsvis epistler og evangelier) slået sammen til én – i alt tre tekstrækker, hver med både epistel/lektie og evangelium. Den svenske kirkes tekstrækker anførte Clausen til sidst i sin bog til inspiration for den offentlige debat om de danske forhold.⁴³

Debatten foregik ligeledes på Roskilde-konventets forårsmøde i 1878, og forhandlingerne sluttede med, at det blev vedtaget, at man sammen med det sydøstjyske konvent skulle rette en henvendelse til stifternes landemoder om at overveje en ny tekstrække. Landemoderne i stifterne reagerede imidlertid overvejende negativt. For dog at foreslå noget tilbød man at ville gå med til en nænsom revision af den eksisterende alterbogs to gamle tekstsamlinger.

og utrykte, København 1875, forteale.

42. s. 33.

43. *Om Brugen af Guds Ord ved Gudstjenesten*, 1878, s. 45-58.

Roskilde-konventet lod sig dog ikke slå ud, men besluttede på efterårsmødet i 1878, at man nu ville samarbejde med jyderne om et konkret forslag. Så skete der ikke mere, for Rothe kunne på forårsmødet i 1879 fortælle, at udarbejdelsen af en ny tekstrække var blevet lagt i hænderne på Sjællands biskop Martensen, og så var sagen i bedste hænder!

Først i vinteren 1879/80 blev der gjort et seriøst forsøg på at komme med et tekstrækkeforslag. C. Rothe, Johs. Clausen og Roskilde-konventets nye formand, provst J. Paludan-Müller (Snesere), havde sat sig sammen, bistået af professor P. Madsen, Det teologiske Fakultet, Københavns Universitet. Han blev langt senere Th. Skat Rørdams efterfølger som biskop over Sjællands stift.

P. Madsen havde deltaget på Roskilde-konventets møder og havde talt for de mange kendte bibeltekster, som var savnet i de gamle tekster fra alterbogen. Han fremhævede det evige ords menneskeblivelse (Johs. 1,1-14), kærlighedens højsang (1. Kor. 13) og påsketekster (f.eks. 1. Kor. 15,12ff.). På Roskilde-konventet påpegede flere savnet af den fortabte søn, opvækkelsen af Lazarus, den lamme ved Bethesda dam, den blindfødte, historien om Zakæus osv. De fire – Rothe, Paludan-Müller, Clausen og Madsen – fremlagde på forårsmødet 1880 *Udkast til en sideordnet Række Tekster udarbejdet efter Bemyndigelse af Præstekonventerne i Roskilde, Kjøbenhavn og det sydøstlige Jylland*. De må således have arbejdet temmelig hurtigt, idet tilblivelsen af deres forslag til en ny tekstrække, med både evangelium og epistel/lektie (i nævnte rækkefølge), foregik over en vinter.

Der er god grund til at tro, at man for en stor del perikopers vedkommende har været inspireret af J.P. Mynsters tekstforslag fra 1839. Han har fundet nogle centrale tekster. Det ses af nedenstående opstillede oversigt. På den anden side har man også nok – uden eksistensen af Mynsters forslag – ramt en god del af de samme tekster, for der er tale om kendte og væsentlige bibeltekster.

Der gik nu et år med indarbejdelse og forhandling om alle de tilsendte forslag til rettelser fra konventernes medlemmer. På Roskilde-konventets sommermøde i 1881 blev det besluttet at sende det færdige forslag til landemoderne med ønske om, at de måtte tage forslaget til behandling. Samtidig blev forslaget til en ny tekstrække offentliggjort og trykt i 1882.⁴⁴

Landemoderne tog først endelig stilling til forslaget i sommeren

44. *En Række Prædiketexte til Kirkeaarets Søn- og Helligdage, fremlagt af Præstekonventerne i Roskilde Kjøbenhavn og det sydøstlige Jylland, København 1882.*

1884. Landemodernes vota blev herefter forelagt Estrup-regeringens nyoprettede Kirkelige Råd (1883) ved rådets september-møde 1884. Rådet bestod af de 7 biskopper samt en juridisk og en teologisk professor, og havde til opgave at rådgive regeringen i kirkelige forhold.⁴⁵

Spørgsmålet om en ny tekstrække blev behandlet den 18-19. september 1884. Der var i Det kirkelige Råd et flertal på 8 for og 1 imod⁴⁶, at der skulle opstilles en ny tekstrække. Professor P. Madsens tilstedeværelse i rådet gjorde, at der blev lagt pres på biskopperne, fordi det blev foreslået at indskrænke den nye tekstrække til ikke at gælde hele året. Biskop C.F. Balslev (Ribe) foreslog, at den nye tekstrække kun skulle gælde i sommerhalvåret, ikke i vinterhalvårets historiske del, som ikke behøvede et tekstsupplement; og biskop D.G. Monrad (Lolland-Falster) foreslog, at ”de nye Prædiketexter ikke udvides til de Texter, som berette noget historisk om Christi Person”. Madsen stod ifølge referatet i Det kirkelige Råds protokol fast på, at en ny tekst-række skulle gælde for hele året:

Professor theol. Madsen udtalte, at saa vidt han kjendte Stemningen med Hensyn til nye Textrækkers Indførelse, troede han ikke at Biskop Balslevs Forslag havde Stemningen for sig ... [Da] det forekom ham, at Raadet, om det traf en anden Bestemmelse, vanskeligt vilde finde Gjenlyd med Hensyn til selve Sagen mente han at Biskop Balslev gav Hensynet til Vinter-Halvaarets historiske Betydning for stor Vægt. Derimod kunde han vel forstaae den Indskrænkning Biskop Monrad foreslog til de Texter som vedrørte Christi Person ... Endelig maatte man ei see bort fra Hensynet til at man maatte til at tage Sagen som en Helstøbning og ei som et Brudstykke ... Han vilde hellere opgive Sagen helt, end udgive et Brudstykke af en Textrække. Raadet udtalte sig derefter imod at de nye Textrækker kun skulde finde Anvendelse paa Sommerhalvaaret.

Således talte Madsen for, at tekstrækken skulle strække sig over hele året, hvilket blev vedtaget af Rådet – imod Balslevs ønske. Monrads forslag faldt også. Det skete med en snæver margin, idet 5 stemte imod Monrads forslag, mens 4 var for.⁴⁷

45. J. Rasmussen: *Forholdet mellem kirke og stat i Danmark. Kirkeforfatningsforslagene*, 2011, s. 172-88.

46. Hvem der stemte imod fremgår ikke af referatet. Se Rigsarkivet, Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, 1. kontor, Det Kirkelige Råd, Forhandlingsprotokol fra 1884-1886, s. 62.

47. Rigsarkivet, Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, 1. kontor, Det Kirke-

Ifølge biskoppernes færdige betænkning til ministeriet skulle både præst og menighed principielt kunne gøre indsigelse mod den nye tekstrække. Ville præsten ikke benytte den nye tekstrække, kunne han blot gennem provsten inden kirkeårets start meddele biskoppen sin beslutning. Samtidig besluttede Kirkerådet med få ændringer at følge konventernes indsendte forslag fra 1882 til en ny tekstrække. Der var ifølge bekendtgørelse om autorisation af den nye tekstrække af 2. februar 1885 tale om meget få tekstændringer set i forhold til præstekonventernes forslag, 1882:

- a. Epistlen 5te Søndag efter Paaske forkortes til Rom. 8, 24-28, b. Lectie til Christi Himmelfartsdag Psalme 110 afsluttes med 4de Vers, c. Lectie til 6te Søndag efter Paaske ombyttes med Rom. 8,29-39.

Det kirkelige Råd havde i sin betænkning til ministeriet skrevet, at hovedargumentet for en ny tekstrække var, at menigheden atter skulle have "sin retmæssige Eiendom" tilbage, "idet der til Brug ved Gudstjenesten udvælges flere af de bedste og fornemste Skriftstykker". Menighedens klare ejendomsret til disse tekster udtrykte biskopperne således med denne skrevne indrømmelse:

Skriftgrundlaget ved Gudstjenesten i vor lutherske Kirke har været forholdsvis af indskrænket Omfang ... Gudstjenesten, som paa Reformationstiden ogsaa var bibeholdt paa mange Søgnedage, [er] i Regelen nu ... bleven indskrænket til kun at holdes hver syvende Dag. Følgen heraf er bleven, at medens Romerkirken nu som for tusinde Aar siden gienlyder af en Mangfoldighed af Evangelier og Epistler, staaer den evangelisk-lutherske Folkekirke i Danmark, som vedkender sig den reformatoriske Grundsætning om den hellige Skrift som Regelen og Rettesnoren for den Christnes Lære og den Christnes Liv, blottet for en stor Del af sin gamle Rigdom, berøvet mange af de rigeste og skjønneste Skriftklenodier.⁴⁸

lige Råd, Forhandlingsprotokol fra 1884-1886, s. 65f., 68. Hele sagen blev behandlet i Det kirkelige Råd i det 8. og 9. møde, 18-19. sept. 1884, s. 62-67, 68-73. Betænkningen er refereret s. 71-72.

48. Betænkningen kan læses i *Love og Expeditioner vedkommende Kirke- og Skolevæsen*, ved H.V. Skibsted, København 1885-87. For årene 1884-86, s. 165ff. Endv. Rigsarkivet, Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, 1. kontor, Det kirkelige Råd, Forhandlingsprotokol fra 1884-1886, Betænkningen er refereret s. 71-72.

Biskoppernes argumentation med de færre gudstjenester, som krævede en tilbagevenden til det lutherske skriftprincip om en mangfoldighed af tekster, givet i en mere end tusindårig tradition, var samtidig en let skjult bekymring for, at Romerkirkens tekstrigdom i gudstjenesten kunne øge tilslutningen til katolicismen i Danmark. Det gjaldt om at styrke Folkekirkens gudstjeneste.⁴⁹

Tilblivelsen af 2. tekstrække skyldtes ikke statens initiativ, men blev til i kraft af gejstligheden på initiativ af de tre store præstekonventer. Ved kgl. resolution af 28. januar 1885 og nævnte bekendtgørelse af 2. februar 1885 blev den nye tekstrække med epistel/lektie og evangelium til hver søndag og helligdag autoriseret til brug 1. s. i advent 1885.

Senere foretog Rådet en meget lempelig revision af den nye tekst-række i form af enkelte forkortelser af perikoper. Denne revision blev autoriseret med kgl. resolution af 15. juli 1898 og bekendtgørelse af 3. august 1898 med virkning fra 1. s. i advent 1898. Rådet vedtog følgende tekstforkortelser, som skete i forbindelse med, at Rådet behandlede den reviderede salmebog af 1898:

Bededag: Hebr. 10, 19-31 forkortes til 19-25; 4. s. e. påske: Johs. 8, 21-36 forkortes til 28-36; 5. s. e. påske: Johs. 17, 1-19 forkortes til 1-11; 6. s. e. påske: Rom. 8, 29-39 forkortes til 31b.-39; Pinse-dag: Ap. G. 2, 14-41 forkortes til 22-41; 2. pinsedag: Johs. 4,5-26 forkortes til 13-26; 1. s. e. trin.: 1. Tim. 6, 6-19 forkortes til 6-16; 6. s. e. trin.: Matt. 19, 16-30 forkortes til 16-26; 7. s. e. trin.: Ap. G. 14, 8-23 forkortes til 8-20; 8. s. e. trin.: Ap. G. 20, 17-38 forkortes til 24-35; 9. s. e. trin.: 2. Tim. 1, 3-14 forkortes til 6-14; 11. s. e. trin.: Rom. 10, 4-18 forkortes til 4-17; 17. s. e. trin.: Mark. 2, 14-28 forkortes til 14-22; 18. s. e. trin.: Johs. 15, 1-17 forkortes til 1-11; 22. s. e. trin.: Matt. 18, 1-20 forkortes til 1-14.⁵⁰

49. Yvonne Maria Werner: *Nordisk katolicism. Katolsk mission och konversion i Danmark i et nordisk perspektiv*, Lund 2005, s. 307-21. Endv. J. Rasmussen: *Religions-tolerance og religionsfrihed*, 2009, s. 99ff., 129ff; J. Rasmussen: *Forholdet mellem kirke og stat i Danmark. Kirkeforfatningsforslagene*, 2011, s. 233f.

50. Rigsarkivet, Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, 1. kontor, Det Kirke-lige Råd, Forhandlingsprotokol, fra 1896-1901, Rådets 4. og 13. møde, 21. sept. og 2. okt. 1897, s. 108-11, 146-47.

En sammenligning mellem 2. tekstrække af 1885 og Mynsters tekstforslag fra 1839

I Mynsters forslag til en tredje prædikentekst på i alt 66 perikoper stod episteltekster og evangelietekster i afvekslende rækkefølge.

Epistelvalget til Mynsters forslag var præget af tekster med et klart evangelisk indhold om Kristi lidelse og opstandelse til prædikenbrug. Fra Apostlenes Gerninger blev valgt flere af Paulus' "prædikener". Endvidere blev valgt tekster fra Romerbrevet, Korintherbrevene, Efeserbrevet, Filipperbrevet, Timoteusbrevene, Titusbrevet, Hebræerbrevet og Jakobsbrevet. To femtede (12 ud af 30) af alle disse prædikenperikoper var fælles med den senere 2. tekstrække (1885).

Der var 36 tekster fra de fire evangelier og 30 episteltekster. I hele 26 tilfælde var der sammenfald mellem evangelieteksterne i Mynsters tekstforslag og i den senere 2. tekstrække (1885). Der var i visse tilfælde ikke tale om samme søndage, og tillige var der tale om enkelte ændringer i nogle perikoper. Mynsters forslag havde 14 nye tekster fra Johannesevangeliet. Det gjorde sig gældende både til Juledag, til Palmesøndag og til Skærtorsdag, hvoraf ca. halvdelen (8) findes i den senere 2. tekstrække (1885).

I alt havde denne 2. tekstrække 38 nytestamentlige tekster fælles med Mynsters tekstforslags 66 prædikenperikoper. Der var med andre ord overensstemmelse med over halvdelen (58 %) af Mynsters 66 perikoper. Præstekonventernes nedsatte udvalg (Rothe, Paludan-Müller, Clausen og Madsen) havde i vinteren 1879/80 med stor sandsynlighed anvendt Mynsters tekstforslag som en af inspirationskilderne til deres nye tekstrækkeforslag. Derved kom der noget væsentligt ud af Mynsters alterbogsforslag fra 1839, for en pæn del af hans tekstforslag fandtes i Konventernes forslag, 1882 og videre i 2. tekstrække af 1885, og yderligere i vores nuværende alterbogs tekstrækker (1992), hvilket der dog ikke skal gøres rede for her.

*Perikoperne i 2. tekstrække (1885), som er fælles med J.P. Mynsters 3. tekstforslag.*⁵¹

I parentes bemærkes, hvis der er forskel i perikopernes placering og længde mellem 2. tekstrække af 1885 og de to forslag: J.P. Mynsters 3. tekstforslag, 1839 og Konventernes forslag, 1882.

1. Epistelteksterne:

Ap.g. 2,14-41 – Peters prædiken, Pinsedag (Mynster: v. 32-42).

Ap.g. 17,22-34 – Paulus prædiken, S. septuagesima (Mynster: 2. s. e. trin.).

Ap.g. 20,17-38 – Paulus prædiken, 8. s. e. trin. (Mynster: v. 17-27; 6. s. e. trin. og v. 28-36; 8. s. e. trin.).

Rom. 8,29-39 – Ingen kan skille os fra Guds kærlighed, 6. s. e. påske (Mynster: v. 31-39; 4. s. e. H.3.K. Nævnes kan Konventernes forslag til 5. s. e. påske: v. 24-39, der i 1885-tekstrækken samme søndag bliver reduceret til v. 24-28).

Rom. 13,1-7 – Paulus og øvrigheden, 23. s. e. trin.

1. Kor. 1,21-31 – Ingen må rose sig, Mariæ Bebudelsesd. (Mynster: v. 1,27-2,5; 18. s. e. trin.).

1. Kor. 13,1-13 – Kærligheden, Fastelavn (Mynster: 13. s. e. trin.).

1. Kor. 15,12-20 – Opstandelse, 2. påskedag (Mynster: v. 12-22).

2. Kor. 5,14-21 – Forligelsen i Kristus, 4. s. e. påske (Mynster: v. 17-21; S. e. nytår).

1. Tim. 1,5-17 – Frelse og nåde alene – et eksempel, 13. s. e. trin. (Mynster: v. 15-17; 6. s. e. H.3.K.).

1. Tim. 6,6-19 – Penge kan ødelægge, 1. s. e. trin. (Mynster: v. 6-12; 15. s. e. trin.).

Titus 2,11-14 – ”Guds nåde opdrager”, Kristi fødselsdag (Konventernes forslag: 1. juledag. Mynster: 4. s. i adv.).

2. evangelieteksterne:

Matt. 5,43-48 – Elsk dine fjender, 4. s. e. trin. (Mynster: v. 43-49; 14. s. e. trin.).

Matt. 6,5-13 – Gør det gode uden at vide det, Nytårsd. (Mynster: v. 1-8; 17. s. e. trin.).

Matt. 7,22-29 – Bygge på klippegrund – på sand, 8. s. e. trin. (Mynster: v. 24-29; Alm. Bededag, der er flyttet til fasten).

51. Anvendt er: *Udkast til en Alterbog og et Kirke-Ritual for Danmark*, København 1839; *En Række Prædiketexter til Kirkeårets Søn- og Helligdage, fremlagt af Præsteconventerne i Roskilde Kjøbenhavn og det sydøstlige Jylland*, København 1882; *Anden Række. Prædiketexter til Kirkeårets Søn- og Helligdage*, København 1885; jf. *Psalmebog til Kirke- og Huus-Andagt*, København 1884 (indeholder den færdige 2. tekstrække før autorisationen i 1885) og *Psalmebog til Kirke- og Huus-Andagt*, København 1891.

Matt. 12,31-42 – Et godt træ; som man er, således taler man, 12. s. e. trin. (Mynster: v. 33-37).

Matt. 13,44-52 – Lignelser – skatten, perlen, voddet, 5. s. e. H.3.K.

Matt. 16,13-26 – Peters bekendelse, 5. s. e. trin. (Mynster medtager alene v. 13-19).

Matt. 18,1-20 – Størst i himmeriget – barnet, 22. s. e. trin. (Mynster: v. 1-7; 1. s. e. H.3.K. Konventernes forslag: v. 1-11; 22. s. e. trin.).

Matt. 20,20-28 – Disciplene søger storhed, Herren vil tjene, 13. s. e. trin. (Mynster: v. 17-28; 5. s. i fasten).

Matt. 25,31-46 – Overraskelsen på dommedag, 26. s. e. trin. (Mynster: 22. s. e. trin.).

Matt. 28,18-20 – Dåbsbefalingen, Trinitatis søndag (Mynster: v. 16-20; 1. s. e. påske).

Mark. 14,3-9 – Salvingen i Betania, Palmesøndag (Mynster har varianten Johs. 12,1-13).

Luk. 1,46-56 – Mariæ Bebudelse, Mariæ Bebudelsesdag, (Mynster: v. 39-56; Mariæ Bebudelsesd. flyttes til 1. s. i adv.).

Luk. 4,16-30 – Jesu prædiken i Nazareth – forkastes, 1. s. i adv. (Mynster: v. 16-22; 3. s. e. H.3.K.).

Luk. 7,36-50 – Synderindens kærlighed, 11. s. e. trin.

Luk. 10,38-42 – Martha og Maria, 15. s. e. trin. (Mynster: S. sexagesima).

Luk. 12,13-21 – Den rige bonde, 1. s. e. trin. (Mynster: v. 15-21).

Luk. 15,11-32 – Den fortabte søn, 3. s. e. trin.

Luk. 17,20-33 – Guds rige, 25. s. e. trin. (Mynster: v. 20-30; 24. s. e. trin.).

Johs. 1,1-14 – Ordet, Kristi fødselsdag (Konventernes forslag: 1. juledag).

Johs. 3, 22-36 – Jesus og Johannes Døberen, 4. s. i adv. (Mynster: v. 25-31; 3. s. i adv.).

Johs. 4,5-26 – Den samaritanske kvinde, 2. pinsedag (Mynster: v. 23-34; 3. s. e. påske.).

Johs. 5,17-29 – Guds søn gør levende, 24. s. e. trin (Mynster: v. 19-24; 16. s. e. trin.).

Johs. 10,22-30 – Jesus ved tempelvielsesfesten, 2. s. e. påske.

Johs. 13,1-15 – Fodvaskningen, Skærtorsdag (Mynster: v. 1-17).

Johs. 14,1-11 – De rådvilde disciple – Talsmanden, 3. s. e. påske (Mynster: v. 1-17; 6. s. e. påske).

Johs. 15,1-17 – Vintræet og grenene, 18. s. e. trin. (Mynster: v. 1-11; 5. s. e. påske).

Ritualrevisionen i 1890'erne

Mynsters *Udkast til en Alterbog og et Kirke-Ritual* fra 1839 var en del af den liturgiske debat, som især foregik fra 1870'erne og århundredet ud, hvilket viste kontinuiteten.

Dette udkast satte enkelte aftryk på dåbs- og nadverritualernes revision i 1895 i nogle formuleringer i bønner og formularer. Mynsters forkortelse af bede-banke-bønnen (jf. Luthers dåbsritual i *Døbebogen* 1526), uden Matt. 7,7 ("Bed ... bank på ...") og med vægt på at "anraabe" på barnets vegne, blev optaget med sproglige ændringer; bønnen blev i 1895-ritualet sat lige før børneevangeliet, Mark. 10, 13-16, mens den i Mynsters udkast var sat lige efter. Det var ikke længere barnet som bad, men der blev bedt for barnet. Denne vægt hos Mynster på forbønnen for barnet blev understreget stærkere i de grundtvigske forslag (P.A. Fengers dåbsforslag fra 1874 og Th. Skat Rørdams/Fredrik Nielsens dåbsforslag fra 1893). I 1912-dåbsritualet, der især skyldtes biskop P. Madsen, gled både indledende dåbstiltale (om arvesynden) og herefter bede-banke-bønnen ud og blev i indledningen erstattet henholdsvis med takken for Jesu opstandelse (1. Petr. 1,3, der er flyttet i forhold til 1895-ritualet) og en bøn til Gud. Denne bøn indeholdt en tak for "den hellige dåb" (sakramentet) og en forbøn om at modtage barnet og indlemme det i sin "troende menighed". Værst var dog lemlæstelsen af børneevangeliet, der var indskrænket til Mark. 10, 14b.-15, idet man udelod Jesu vrede og startede sentimentalt med: "Lad de små børn komme til mig ...". Endvidere skete der mht. nadverritualet i 1895 – i overensstemmelse med Mynsters udkast – et forsøg på en ændring med Kirkerådets forslag om at slette "sande" fra nadverritualets distributionsformel ("Dette er Jesu sande Legeme ..."). Kirkerådet ønskede denne ændring i 1895-ritualet, men den måtte udsættes. Årsagen var, at Christian IX i 1895 egenhændigt vil beholde "sande" i den kongelige anordning til stor irritation for biskopperne. Ændringen i distributionsformlen blev først gennemført i nadverritualet fra 1912.⁵²

52. Ny udgave af *Danmarks og Norges Kirkeritual*, 1855, s. 31-37, 84-88 (jf. *Danmarks og Norgis Kirke-Ritual 1685-1985*, 1985, s. 27-31, 60-63). *Forordnet Alter-Bog for Danmark*, 1830, s. 242-48, 252-55. *Udkast til en Alterbog og et Kirke-Ritual for Danmark*, 1839, I. s. 68-72, 82-84, II. s. 23-26, 57-59. Ritualbøgerne fra 1895 og 1912 (findes i forskellige udgaver), genoptrykt i *Vejledning i Den danske Folkekirkes Gudstjenesteordning. Med de autoriserede ritualer*, (1949) 2. udg. København 1955, s. 37-43, 63-70, 74. *Dåb og brudevielse, Betænkning afgivet af Kirkeministeriets liturgiske kommission*, med indledning af Chr. Thodberg, nr. 973, 1983, s. 12, 30, 34, 36 (bede-banke-bønnen i 1895-ritualet og dens afhængighed af Mynsters udkast betones ikke af Thodberg). P.G. Lindhardt: "Liturgidebatten 1839-1912", *Præsteforeningens Blad*, nr. 8, 23. februar, 1962, s. 148f.

Ligeledes satte Mynsters udkast flere aftryk i det ændrede vielsesritual fra 1897, dels med reducere i Kirkerituallets ægteskabsløfte fra tre spørgsmål til to (udeladt var: ”Om I veed Eder fri, at I ikke har givet nogen anden Qvinde, som nu lever, Eders Ægteskabs-Tro, som dette kunde være til Hinder?”), og dels med reducere af Kirkerituallets gammeltestamentlige tekster (om ægteskabets grundlag og velsignelse). Ligeledes tilføjede Mynster et ritual for vielse af fraskilte. Det blev tilladt præster at bruge dette af Kultusministeriet i 1857-58. I ægteskabsproklamationen blev udtrykket ”for Gud og Mennesker” erstattet med ”efter den lovlige borgerlige Øvrigheds Anordning”.⁵³ Vielsesritualet af 1912, skabt på baggrund af biskoppernes forslag til revision fra 1909-10, førte yderligere til ændringer. F.eks. blev bibelteksterne i forøget antal (bl.a. brylluppet i Kana) nu skrevet sammen til en formaningstale, ligesom ordene om, at kvinderne skal være mændene underdanige (1. Pet. 3, 1-5), blev udeladt – efter anmodning fra Dansk Kvindesamfund. Til andre forudsætninger for 1912-ritualet hørte tre grundtvigske vielsesritualforslag (P.A. Fengers fra 1874, C.J. Brandts fra 1878 og Fredrik Nielsens fra 1890) bl.a. med ønsket om at adskille ægteskabsstiftelsens rent borgerlige side (ja-ordene og proklamationen af ægteskabet) fra den kirkelige tekstlæsning, bøn og velsignelse. Derfor udelod de grundtvigske forslag ægteskabsproklamationens afslutning ”i Faderens og Sønnens og Helligåndens navn”. Denne udeladelse blev først gennemført i 1912-ritualet, og er blevet fortsat i 1992-vielsesritualet. Vielsesritualets borgerlige indhold er således i det 20. århundrede søgt holdt adskilt fra dets kirkelige indhold.⁵⁴

53. Om tilladelse til ændringer i vielsesformularen ved brug af Mynsters formular i forbindelse med vielse af fraskilte, se kgl. resolution af 19. september 1857 og efterfølgende cancelliskrivelse af 10. oktober 1857 tillige med kgl. resolution af 18. oktober 1858. H. Matzen og Johs. Timm, *Haandbog i den danske Kirkeret*, 1891, s. 15, jf. s. 27, 224, 536. Om Mynsters formular, se *Udkast til en Alterbog og et Kirke-Ritual for Danmark*, 1839, II. s. 71. P.G. Lindhardt har i en artikel ”Rituallet for fraskiltes vielse” i *Dansk Teologisk Tidsskrift*, 36 årg., nr. 4/1973, s. 241-68 (især fra s. 251ff.) udførligt behandlet debatten om rituallet for vielse af fraskilte. Lindhardts opgørelse viser, at Mynsters ritual i perioden 1857-67 blev anvendt 107 gange, mens yderligere ændringer herudover forekom 26 gange, ikke mindst i kraft af den grundtvigske biskop i Ålborg, P.C. Kierkegaards tilføjelser (s. 264). Ålborg lå da også forrest, hvad angik bevilgede ritualændringer, som skulle søges biskop og ministerium i hvert enkelt tilfælde. Antallet af vielser af fraskilte synes i perioden 1857-67 ikke at have været store.

54. *Ny udgave af Danmarks og Norges Kirkeritual*, 1855, s. 158-67 (jf. *Danmarks og Norges Kirke-Ritual 1685-1985*, 1985, s. 105-110). *Forordnet Alter-Bog for Danmark*, 1830, s. 256-63. *Udkast til en Alterbog og et Kirke-Ritual for Danmark*, 1839, I. s. 85-88; II. s. 67-73. *Vejledning i Den danske Folkekirkes Gudstjenesteordning*.

Stærkest var samhørigheden mellem Mynsters udkast og kirkevielsesritualet fra 1898, hvor biskop Th. Skat Rørdam (Sjællands stift) nøjedes med en revision af Mynsters kirkevielsesritual. Der fandtes ikke et kirkevielsesritual i Kirkeritualet, men i Mynsters udkast blev et ritual udarbejdet. Det anvendtes herefter, f.eks. ved indvielsen af Kronborg Slotskirke (1843), Johanneskirken på Nørrebro (1861) og Frederiksborg Slotskirke (1864), og i 1890'erne voksede behovet for et kongeligt autoriseret ritual, ikke mindst pga. kirkebyggeriet i København. Mynsters kirkevielsesritual byggede på hidtidig praksis, når det gjaldt ritualets ramme (klokkeringning, indgangsprocession, biskoppens tale, skriftlæsninger og biskoppens indvielse). Det blev alt sammen bevaret i 1898-ritualet, og Mynsters indledende kollekt, brug af Hebræerbrevet 10, 23-25 og formulering af biskoppens indvielse ("Så indvier jeg da paa mit Embedes Vegne ...") var især inddraget. Men Skat Rørdam satte også sit præg med valg af flere læsninger og nogle sproglige og teologiske vendinger.⁵⁵

Biskop Skat Rørdam påvirkede også bispe- og præstevielsesritualerne, begge fra 1898. Ifølge P.G. Lindhardt har disse ritualer også sat sig spor i formuleringerne tilbage til biskop Fr. Münters bispevielsesritual fra 1830 og biskop Mynsters udkast fra 1839. Mynster fulgte i hovedsagen Münters udgave.⁵⁶

Alt i alt forholdt man sig til Mynsters udkast i liturgirevisionerne og debatten. Mellem 1839 og 1880'erne var det småt med andre nye ritu-

Med de autoriserede ritualer, (1949) 2. udg., 1955, s. 87-92, 92-96. *Dåb og brudevielse, Betænkning afgivet af Kirkeministeriets liturgiske kommission*, med indledning af Jette Holm, nr. 973, 1983, s. 73-76, 79-82, 82-87 (Jette Holm sætter i indledningen om brudevielse ikke Mynsters udkast i direkte sammenhæng med 1897-ritualet).

55. *Udkast til en Alterbog og et Kirke-Ritual for Danmark*, 1839, I. s. 89f.; II. s. 79-84. *Vejledning i Den danske Folkekirkes Gudstjenesteordning. Med de autoriserede ritualer*, (1949) 2. udg., 1955, s. 142-46. *De biskoppelige handlinger, Betænkning afgivet af Kirkeministeriets liturgiske kommission*, med indledning af Chr. Thodberg, nr. 848, København 1978, s. 84-97, 98-102 (Kirkevielsesritual). Biskop N. Faber, Fyens stift, anvendte i 1843 sit eget kirkevielsesritual ved (gen)indvielsen af Vester Aaby kirke, dog fulgte han biskop Mynsters udkast i tekstvalget, men brugte sin egen indvielsesformular. Se J. Rasmussen: *Kampen for indflydelse i statskirken. Nicolai Faber. Fyns biskop 1834-1848*, Odense 1996, s. 118-21.

56. *Ny udgave af Danmarks og Norges Kirkeritual*, 1855, s. 174-94 (jf. *Danmarks og Norges Kirke-Ritual 1685-1985*, 1985, s. 119-30). *Udkast til en Alterbog og et Kirke-Ritual for Danmark*, 1839, I. s. 90f.; II. s. 84-101. *Vejledning i Den danske Folkekirkes Gudstjenesteordning. Med de autoriserede ritualer*, (1949) 2. udg., 1955, s. 112-24, 129-41. *De biskoppelige handlinger, Betænkning afgivet af Kirkeministeriets liturgiske kommission*, med indledning af P.G. Lindhardt, nr. 848, 1978, s. 30-46. Lindhardt anvender s. 39 udtrykket "tydelige spor" om 1898-ritualernes forhold til Münters bispevielsesritual og Mynsters bispe- og præstevielsesritualer.

alforslag. Sammenhængen med Mynsters udkast blev allerede i nogle forhold noteret af P.G. Lindhardt, men han nævnte intet om sammenhængen mellem Mynsters alterbogsudkast og den nye 2. tekstrække, som der her i denne artikel er blevet suppleret med.⁵⁷

Sammenfatning

Der har været tale om kontinuitet mellem enevældens rituelle orden, ensartethed m.m. og Grundlovsstatens repræsentative styre, som Folkekirkens styre er en integreret del af. For i årene efter 1849 gælder enevældens to liturgiske regelsæt stadig: Kirkeritual (1685) og Alterbog (1688, med senere udgaver – sidst 1901). De overlapper hinanden mht. foreskrifter og kirkelige handlinger. I alterbogen findes endvidere revideringer af kirkelige handlinger m.m., som er kommet til siden det uforandrede Kirkeritual. Det bliver i samtiden af C. Th. Engelstoft i hans liturghistorie fra 1840 betragtet som temmelig forvirrende.

Det sidste forsøg under enevælden på en samlet modernisering sker med biskop J.P. Mynsters *Udkast til en Alterbog og et Kirke-Ritual*, som i 1839 bliver offentliggjort. Mynsters forsøg mislykkes – ikke mindst pga. modstand fra de to fløje ledet af henholdsvis N.F.S. Grundtvig og H.N. Clausen. I stedet kommer Mynsters udkast på forskellige måder til at påvirke 2. tekstrække fra 1885 og ritualrevisionerne i 1890'erne. Kirkekommissionerne af 1853 og 1868 samt tidens kirkeret (1891; af H. Matzen og J. Timm) henviser ligeledes i forskellige sammenhænge til Mynsters udkast, som det kendte udgangspunkt.

2. tekstrække fra 1885 bliver således godkendt af regeringen og autoriseret af kongen, men initiativet kommer fra Folkekirkens gejstlighed. Konventernes arbejde, trykt i 1882, bliver i 1885 grundlaget for denne nye tekstrække. Tekstrækken har endda overensstemmelse med over halvdelen (58 %) af Mynsters perikoper i hans alterbogsforslag. Det tyder på, at prædikentekstforslaget i Mynsters alterbog har været en nyttig inspirationskilde for tekstrækkearbejdet i de gejstlige konventer i årene 1877-1881.

Nogen samlet modernisering af Kirkeritual og alterbog kommer der ikke i det 19. århundrede, skønt C. Th. Engelstoft efterlyser det. Han foreslår en samlet revision, der betyder en sammenlægning af de to rituelle "Lovbøger", hvor Kirkeritualet udgør den egentlige rituelle

57. P.G. Lindhardt: "Liturgidebatten 1839-1912", *Præsteforeningens Blad*, nr. 8, 23. februar, 1962, s. 146-152. *De biskoppelige handlinger, Betænkning afgivet af Kirkemистерiets liturgiske kommission*, med indledning af P.G. Lindhardt, nr. 848, 1978, s. 37.

lovbog med alterbogen som tilhørende tekstbog. Først i løbet af det 20. århundrede udvikler denne opdeling sig mere klart.

Summary

Bishop J.P. Mynster's *Draft for a Service Book and a Church Ritual* from 1839 has been of significant importance from the 1830s to the 1890s. It concerns the presentation of a second column of texts from 1885 and the revision of the ritual in the 1890s. Bishop J.P. Mynster's work from 1839 has been a source of inspiration for the liturgical debate, especially after 1870. But the liturgical debate after 1840 still needs a follow-up study which can continue professor C. Th. Engelstoft's history of liturgy (1840).

During the winter 1879-80 The Clerical Convention of Roskilde begins work on a new column of texts. Apparently, inspiration has been drawn from Mynster's textproposal for a service book, 1839. The Clerical Convention of Roskilde collaborates with The ecclesiastical Convention of Copenhagen and The Clerical Convention of Southern Jutland. The Roskilde Convention appoints a committee by archdeacon C. Rothe, dean J. Paludan-Müller, rector Johs. Clausen (bishop from 1884) and professor P. Madsen. Presumably, they have known and used bishop Mynster's proposal from 1839 which was published. In any case the texts selected by Mynster are of crucial importance. In fact, 38 of the 66 texts in Mynster's proposal – 58% in all – coincide with the final 1885 selection of texts for the second column.

